

Azerbaycan'da Petrole Dayalı Ekonomiden Çok Sektörlü Ekonomiye Geçişin Gerekliliği ve Tarım

Ramil Huseyn*

Özet

Azerbaycan dünyada petrol ülkesi olarak biliniyorsa da ekonomik olanakları sadece petrol ve doğal gazla sınırlı değildir. Azerbaycan aynı zamanda bir tarım ülkesidir. Tarım sektörü günümüzde ülke ekonomisinde petrol sektöründen sonra ikinci sırada yer almaktadır, fakat bağımsızlığın ilk yıllarında tarımsal üretimi önemli ölçüde azalmıştır. 20 Eylül 1994 yılında Azerbaycan'ın dünyanın büyük petrol şirketleri ile imzaladığı petrol anlaşmasından sonra ülkede başlayan ekonomik büyümede petrol sektörü önemli paya sahip olmuş ve diğer sektörlerin ihracattaki payı azalmıştır. Dünya piyasalarında petrol fiyatlarındaki yükselmeye birlikte, reel gayri safi yurt içi hasıla önemli ölçüde artarken, üretim ve dış ticaret açısından petrol sektörüne bağımlı bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Azerbaycan'ın ihracatında petrol sektörünün payı %97'ye ulaşmıştır. Günümüzde Azerbaycan ekonomisinin petrole bağımlılığını azaltma çabaları önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Azerbaycan'da petrol sektörüne bağımlılığın azaltılması açısından, petrol dışı sektörlerin, özellikle de tarım sektörünün gelişmesinin önemi ve tarımın çok fonksiyonluluğu olgusu tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Azerbaycan, petrol dışı sektörler, gıda güvenliği, tarım, yapısal değişim.

* Doç. Dr., Azerbaycan Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü / Bakü
ramilhuseyn@box.az

Giriş

Azerbaycan Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, bir süre ekonomik sorunlar yaşamıştır. 20 Eylül 1994 yılında Azerbaycan'ın dünyanın büyük petrol şirketleri ile imzaladığı “Yüzyılın Anlaşması” ismi verilen petrol anlaşmasından sonra büyük bir bölümü Batılı ülkelerin petrol şirketleri olmak üzere 11 petrol şirketi Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kesimindeki petrol yataklarını işletmeye başlamıştır. Bunun sonucunda ülkede hızlı ekonomik kalkınma sağlanmış ve uzun vadeli kalkınma-büyüme perspektifi açısından önemli bir dönem başlamıştır. Azerbaycan'da yaşanan ekonomik büyümede petrol sektörü esas paya sahip olmuş ve diğer sektörlerin ihracattaki payı azalmıştır. Azerbaycan ekonomisinde üretim ve dış ticaret açısından petrole bağımlı bir yapı ortaya çıkmıştır. 2008 yılında Azerbaycan devlet bütçesinin %70'i, sanayisinin %80'i, ihracatının %97'si petrol sektörüne dayanmaktadır.

Azerbaycan'da dinamik bir ekonomik yapı yaratılabilmesi için, petrol dışı sektörlerin (*non-oil sector*) üretim yapısı içindeki büyüklüğünün artırılmasına yönelik politikaların hayata geçirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan'da petrol dışı sektörün, özellikle de tarım sektörünün kalkınmasını sağlayacak politikalar araştırılmakta; tarım sektörünün kalkınmasının Azerbaycan ekonomisine ne yönde katkı sağlayacağı incelenmektedir.

Çalışmada, Azerbaycan'ın makro ekonomik performansına petrol sektörünün etkisi; Azerbaycan'ın üretim ve dış ticaret yapısının değişimi, Azerbaycan'ın petrol gelirlerinin kullanımı, petrole dayalı üretim yapısının değişiminde tarım sektörünün rolü, petrol gelirlerinin kırsal kalkınmada ve yoksulluk oranının azaltılmasındaki rolü, DTÖ taleplerinin uygulanmasının Azerbaycan'da tarım sektörünü nasıl etkileyeceği ve son olarak DTÖ'ye üyelik sürecinde tarımın çok fonksiyonluluğunun önemi ele alınmaktadır.

Azerbaycan'ın Makro Ekonomik Performansına Petrol Sektörünün Etkisi

2005 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisi reel büyüme oranı bakımından dünya ülkeleri arasında ilk sıralarda yer almıştır. Azerbaycan ekonomisi 2005 yılında %26, 2006 yılında %35, 2007 yılında %25, dünyada yaşanan ekonomik krize rağmen 2008 yılında %11, 2009 yılında %9.3, 2010 yılında %5 oranında büyüme göstermiştir. Özellikle 2007 ve 2008 yılının ilk 6 ayında petrol fiyatlarındaki yükselmeye birlikte, reel gayri safi yurt içi hasıla önemli ölçüde artmış, 2008'de GSYİH 48852,5 milyon

ABD doları, kişi başına GSYİH 5603,3 ABD doları olmuştur. Ancak bu dönemde yıllık enflasyon oranı da %20.8 düzeyine ulaşmıştır. 2010'de GSYİH 51799,9 milyon ABD doları, kişi başına GSYİH 5797.8 ABD doları olmuştur.

Tablo 1: Azerbaycan'da GSYİH

Yıllar	GSYİH (milyon \$)	Kişi başına GSYİH (\$)
1995	2415.2	319.3
2000	5272.8	662,9
2005	13238.7	1579,0
2007	33050.3	3906.1
2008	48852,5	5603,3
2009	44297,0	5018,2
2010	51799,9	5797,8

Kaynak: ADİK (2011), www.azstat.org/In_20/Pdf/14.pdf

Azerbaycan ekonomisindeki bu hızlı büyüme petrol sektörüne dayalı olarak gerçekleştiği için dünya ekonomik krizi ve petrol fiyatlarındaki düşmeden etkilenmiştir. Öyle ki, petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle 2008 yılında 47.7 milyar ABD doları olan Azerbaycan'ın ihracatı 2009 yılında 15 milyar ABD dolarına kadar düşmüştür. 2008 yılında Azerbaycan'ın ticaret hacmi 54.9 milyar ABD doları ihracat 47.7 milyar ABD doları, ithalat 7.2 milyar ABD doları ve dış ticaret fazlası 40.5 milyar ABD doları olmuştur. Ekonomik krizin etkisi ile 2009 yılında Azerbaycan'ın gayri safi yurtiçi hasılası 4.5 milyar dolar azalmıştır. Azerbaycan'da 2008 yılında %20.8 olan yıllık enflasyon oranı 2009 yılında %1.5 düzeylerine düşmüştür. Bu oran 2004-2008 dönem ortalamasından yaklaşık 10 kat azdır. Petrol fiyatlarında düşme olarsa 2012 yılı da Azerbaycan ekonomisi için zor geçebilir. 2012 yıllarında yıllık enflasyon oranı da %7 civarında olacağı tahmin edilmiştir. Azerbaycan manatı dolarla kıyaslandığında 2010 yılında 1\$ = 0.80 manat, 2011 yılında 1\$ = 0.78 manat olacağı tahmin edilmiştir.

Tablo 2: Azerbaycan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri (%)

	2008	2009	2010	2012 tahmin	2016 tahmin
Büyüme	10.8	9.3	5	2.5	2.8
İşsizlik	6	6	5.6	6	6.5
İşsiz statüsü alanlar	0.9	1.1	0.9	1	1.1
Enflyasyon	20.8	1.5	5.7	7.5	5.4

Kaynak: ADİK: 2011, International Monetary Fund (2011) www.imf.org

Ekonomik kriz etkisiyle Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2010 yılı devlet bütçesi 2009 yılına kıyasla azalmıştır. 2010 yılı bütçe gelirleri 12 milyar 518 milyon ABD doları, giderleri 14 milyar 080 milyon ABD doları, bütçe açığı ise 1 milyar 562 milyon ABD doları tutarında planlanmıştır. 2010 yılında bütçe gelirlerinin %17.6, giderlerin ise %10 azalması, petrol fiyatlarında düşüşün Azerbaycan bütçesine yansımalarıdır. Çünkü Bağımsız Devletler Topluluğu içinde Azerbaycan'ın bütçesi daha çok petrol gelirlerine bağımlıdır. Dünya piyasalarında petrol fiyatının 10 dolar ucuzlaması halinde Azerbaycan 2 milyar dolar gelir kaybı yaşamakta ve petrol gelirleri azalırken bütçe açığı artmaktadır. Ama 2010 yılında petrol fiyatlarının yeniden yükselmeyle Azerbaycan bütçe açığını kapata bildi. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da devlet bütçesinin gelirlerinde tarım sektörünün payı %35-40'ları oluşturuyordu. 1990'lardan itibaren Azerbaycan'ın bütçe gelirlerinde ve ihracatında petrol sektörünün payı çok artmıştır. Azerbaycan'ın devlet bütçesinin %70'i, sanayisinin %80'i petrol sektörünün payına düşmektedir. 2008 yılında Azerbaycan'ın ihracatında petrol sektörünün payı %97 iken 2010 yılında %94.1 olmuştur.

Azerbaycan'ın Üretim ve Dış Ticaret Yapısının Değişimi

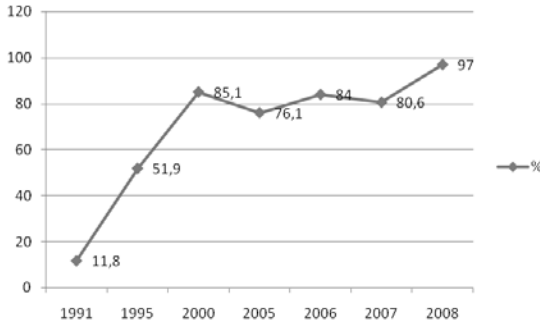
1991 yılında Azerbaycan nüfusu Sovyetler Birliği nüfusunun %2,3'ünü, arazisi ise ülke arazisinin %0,4'ü oluşturmaktaydı. Aynı dönemde Azerbaycan'da Sovyetler Birliği'nin milli gelirinin %1,6'sı üretiliyordu. Sovyetler Birliği döneminde petrol ve doğal gaz hasılası için kullanılan malzemenin %70'den fazlası, üretilen klimanın tümü, ipeğin %15'i, yünün %2,4'i, ham pamuğun %7'si, üzümün %29'i, çayın %4,6'sı, meyvenin %10'u Azerbaycan tarafından sağlanıyordu. Azerbaycan'ın ihraç ettiği ürünlerin hacmi ithal ettiği ürünlerin hacminden 2,5 milyar ruble veya 1,6 kat fazlaydı. 1991 yılında Azerbaycan'dan 6,7 milyar ruble değerinde ürün ihraç, 4,2 milyar ruble değerinde ürün ithal edilmiştir. Ama 1991 yılında Azerbaycan dış, ticaretinin %88'ini, ithalatın %80'i, ihracatın ise %95'i Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerle yapıyordu.

Aynı dönemde Azerbaycan'ın ihraç ettiği ürünlerin %24'ü imalat sanayi, %23,4'ü gıda sanayi, %18,4'i petrol, %15'i ağır sanayi, %9,8'i kimya ve petrol-kimya ürünleriydi. Tarım ve gıda sanayisinde ihracat ithalattan 3-3,5 kat fazla idi. İhracatın %90'ını bitkisel ürünler (pamuk, üzüm, tütün vs.) oluşturuyordu. Buğdaya talebin ancak %30'u, et ve et ürünlerinin %43'ü, sütün %43,7'i, patatesin %32,3'ü, balık ve balık ürünlerine olan talebin ise %7,8'i Azerbaycan'ın kendi üretimi ile karşılanıyordu.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra dünya ülkeleri ile ticaret ilişkilerini geliştirmek için büyük imkanlar kazandı. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın ihracatında petrol sektörü ürünleri, kimya sanayisi, metalurji sektörü (ağır sanayi), imalat ve gıda sanayisi önemli yer tutuyordu. SSCB dağılması sonucu kurulmuş olan ticaret ve üretim zinciri büyük hasar görmüştür ve 1996 yılına kadar üretimin azalması devam etmiştir. 1996 yılında ekonomide büyüme olsa da 2000 yılına kadar Azerbaycan'da dış ticaret açığı olmuştur. Sonuçta, Azerbaycan'ın dış ticaretinde 1994 yılında 125 milyon dolar, 1995 yılında 30,5 milyon dolar, 1996 yılında 329 milyon dolar, 1997 yılında 13 milyon dolar, 1998 yılında 471 milyon dolar, 1999 yılında ise 106,6 milyon dolar açık oluşmuştur (ADİK 2002: 626-679). 2000 ve sonrasında petrol sektöründen kaynaklanan dış ticaret fazlası hızlı biçimde artmaktadır. Petrol sektöründe dış ticaret fazlası hızlı biçimde artarken, imalat ve gıda sanayinde dış ticaret açığının olması ise ekonomik büyümedeki sorunları gösterir.

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'ın ticaret yaptığı ülkelerin sayısı 70'ten 147'ye yükselmiştir. 1991 yılına göre 2007 yılında Azerbaycan'ın dış ticareti 2,9 kat artarak 4 milyar dolardan 11,8 milyar dolara ulaşmıştır (ADİK 2009). Ülkenin ihracatı 2,9, ithalatı ise 3 kat artmıştır. 2008 yılında Azerbaycan'ın dış ticareti bir önceki yıla göre ihracatı 6,9 kat, ithalatı ise %26 olmak üzere 3,7 kat artmıştır. Azerbaycan'ın dış ticaret yapısında Sovyetler Birliği dönemine göre olumsuz yönde eğilim görülmüş, ham petrol ve doğal gaz ihracatta önemli bir paya sahip olmuştur. SSCB döneminde Azerbaycan'ın ihraç ettiği ürünler içerisinde ağır sanayi, imalat ve gıda sanayi ürünleri, tarım ürünleri çoğunlukta iken petrol sektörünün payı %18'lerde idi. 2000 yılından sonraki durum ise farklıdır (www.azstat.org/statinfo/consumermarket/az/xt_14.shtml).

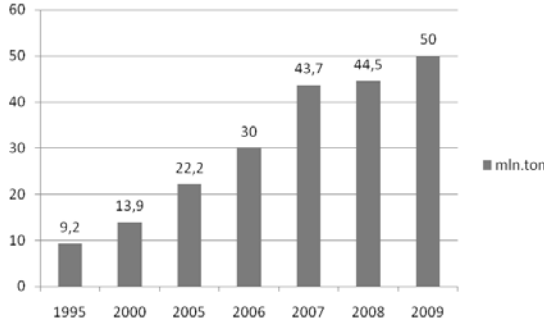
Şekil 1. Azerbaycan'ın ihracatında petrol ve petrol ürünlerinin payı

2010 yılında ihracatın %94.1'i ham petrol, doğal gaz ve petrol ürünleri olmuştur (http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=255&Itemid=91). Yani Azerbaycan'ın üretim yapısında ortaya çıkan değişim istihdam yapısına değil, dış ticaret yapısına yansımıştır. Bu da gösterir ki, Azerbaycan ekonomisindeki büyüme süreci dengeli değil, üretim ve dış ticaret açısından petrole bağımlı bir yapı ortaya çıkarmıştır.

2010-2014 yıllarında da Azerbaycan ekonomisinde madencilik sektörünün payı artacaktır. Çünkü 2011 yılında Azerbaycan'da 51 milyon ton petrol üretimi beklenmektedir. 2012-2013 yıllarında Azerbaycan'da petrol üretimi artarak 55 milyon tona ulaşacaktır. Azerbaycan'ın bilinen petrol rezervleri 9 milyar varil, gaz rezervleri ise 2.6 trilyon tondur. Azerbaycan'da 1995 yılında 9.2 milyon ton, 2000 yılında 13.9 milyon ton, 2005 yılında 22.2 milyon ton petrol üretildiğini vurgulamak yerinde olur (Şekil 2.).

Şekil 2. Azerbaycan'da petrol üretimi

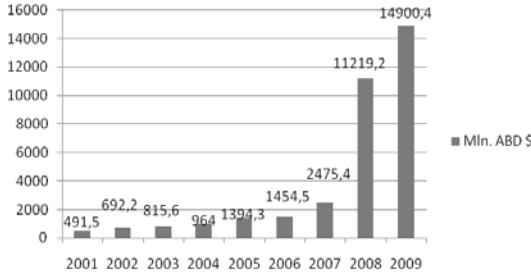

Azerbaycan'da 2006 yılında 30 milyon ton, 2007 yılında 43,7 milyon ton, 2008 yılında 44,5 milyon ton, 2009 yılında 50 milyon ton, 2010 yılında ise 50,8 milyon ton petrol üretilmiştir. 2024 yılından sonra ise Azerbaycan'da petrol gelirleri tükenecektir. Günümüzde ise petrol üretiminin hızla artması ülkede makro ekonomik göstergelerin değişiminde önemli paya sahiptir. 2011 itibarıyla Azerbaycan'ın 40 milyar dolar rezervi vardır.

Dünya Bankasının tahminlerine göre, Azerbaycan petrol satışından 2024 yılına kadar 200 milyar dolar kazanacaktır (Dünya Bankası 2009). Bağımsız araştırmacıların (Bagirov 2006) kanısınca petrolün 1 varili 45 dolar olursa Azerbaycan'ın petrol gelirleri 170 milyar dolar, petrolün 1 varili 75 dolardan çok olursa bu meblağ 300 milyar dolar civarında olacaktır.

Azerbaycan petrol gelirlerinin bir kısmını 1999 yılında kurulan Devlet Petrol Fonu'nda biriktirir (Şekil 3). 2010 yılının sonunda bu fonda 22 milyar 766 milyon ABD doları döviz toplanmıştır (www.olifund.az, 15.10.2011).

Şekil 3. Azerbaycan Devlet Petrol Fonu'na toplanan gelirler (2001-2009)

Azerbaycan Devlet Petrol Fonu gelirlerinin bir kısmı “Baku-Tiflisi-Kars yeni demir yolu” gibi projelerin gerçekleşmesinde, Azerbaycan'daki 1 milyon mültecinin durumunun iyileşmesi için yeni kasabaların inşaatında kullanılmaktadır. Günümüzde Azerbaycan ekonomisinin temel konusu petrol gelirlerinin kullanım biçimidir. Çünkü Azerbaycan'ın ekonomik olanakları sadece petrol-doğal gaz yatakları ile sınırlı değildir.

Azerbaycan'ın Petrol Gelirleri Nasıl Kullanılmalıdır?

Petrol gelirlerinin ne kadarının harcanması ve ne kadarının ise gelecek nesiller için biriktirilmesi ciddi bilimsel değerlendirmeler gerektirir. Azerbaycan'ın petrol gelirlerinin bir kısmı yabancı bankalara yatırılır. Dünya ekonomik krizi bir daha gösterdi ki, gelecek 10 yılda Azerbaycan Cumhuriyeti kazandığı petrol gelirlerini doğru ve verimli olarak kullanmayacak olursa yeni sorunlarla karşılaşabilir. Hemen belirtelim ki, yeni maden yatakları kullanıma sunulmadığı takdirde 3-4 yıl sonra Azerbaycan'da petrol üretimi azalacaktır. Petrol tükenen servet olduğu için ülke ekonomisi petrol sektörüne bağımlı kılınmamalıdır. Araştırmalara göre, Azerbaycan esas petrol gelirlerini 2014 yılına kadar kazanacak ve sonra gelirler azalmaya başlayacaktır (Svetlana 2003). 2018 yılından sonra petrol satışından kazanılacak gelir çok az olacaktır. Bu yüzden hükümet, gelecek 10 yılda petrol dışı sektörün kalkınmasını, söz konusu sektörlerde iş verimliliğinin ve rekabet edebilecek ürünlerin daha fazla üretilmesini hedeflemelidir.

Petrol gelirlerinin kullanımını konusunda tüm ülkeler için uygun bir model yoktur. Azerbaycan, petrol gelirlerinin büyük oranını petrol dışı sektörler,

özellikle de tarımın ve köylerde alternatif faaliyet alanlarının kalkınmasına yönlendirmelidir. Azerbaycan, tarih boyunca tarım ülkesi olmuştur ve günümüzde de petrol sektöründen sonra tarım sektörü de ağırlığını korumaktadır. Azerbaycan'da petrol dışı sektörün, özellikle de tarım sektörünün desteklenmesi, ülke ekonomisini "Hollanda hastalığı" tehlikesinden korur ve ekonomik gelişmenin kırsal alana yayılmasında etkin rol oynar.

Ülkenin petrol dışı sektörde potansiyel gelişim imkanlarını göz önünde bulundurarak petrole bağımlılığı azaltmak ve petrol dışı sektörlerin geliştirilmesini sağlamak amacıyla, özellikle de Azerbaycan'da tarım sektörünün kalkınması önemlidir. Azerbaycan'da tarımı bu kadar önemli kılan unsurların başında tarımın ülke nüfusunun besin güvenliğini sağlaması gelmektedir. Tarım sadece besin ihtiyacını karşılamakla kalmamakta, kırsal alanlar için hayati öneme sahip diğer işlevleri de yerine getirmektedir.

Azerbaycan'ın Petrole Dayalı Üretim Yapısının Değişimi İçin Tarım Sektörünün Gelişmesinin Önemi

Dünyanın orta enlemlerinde Güney Kafkasya'nın doğusunda bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüz ölçümü 86.6 bin km² olup toprakların %52,3'ü tarıma uygundur. Azerbaycan'ın doğuda Hazar denizi ile çevrilmiş olması ülkenin doğal şartlarına büyük tesir etmektedir. Ülke arazisinin %65'inin iklimi orta tropikal, %33'ü ise ılımandır. Azerbaycan'ın zengin doğası, verimli toprakları tarımsal ürünlerin üretimi alanında da geniş olanaklar sunmaktadır. Tarıma yararlı alanların %36,0'ını tahıl yerleri oluşturur ki, bunun da 1102,0 bin dönümü, yani %67,6'sı sulanan topraklardır. Ülkede hububat ve bakliyat bitkilerinin, özellikle buğdayın, mısırın ve diğer bitkisel ürünlerin yetiştirilmesi için uygun şartlar mevcuttur. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın tahıl politikasının esasını ihraç yönlü üretim düşüncesi oluşturmaktaydı. 1990 yıllarına kadar ülkede üretilen pamuğun %75'i, üzümün %70'i, sebzenin %35'i, meyvenin %12'i, tütünün %81'i ham madde olarak ülke dışına ihraç olunuyor ve bundan yüksek gelir elde ediliyordu (ACTB, 2006).

Eski Sovyetler Birliği ekonomileriyle entegrasyon düzeyi son derece yüksek olduğu için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomisi bağımsızlığın ilk yıllarında büyük hasar görmüştür. Diğer ekonomik alanlarda olduğu gibi, tarım sektöründe de gerileme yaşanmış; tarım ürünlerinin aşağı-yukarı tamamının üretimi kesin olarak azalmış, söz konusu ürünlerin üretimini yapan sanayi müesseseleri ayakta kalmakta zorlanmış veya üretimi kısıtlamak zorunda kalmıştır. Örneğin, 1990 yılına oranla 1995 yılında pamuk üretimi 2,0, tütün 4,5, sebze 2,0, tahıl

bitkileri 1,5, üzüm 3,9, meyve 1,1, çay 3,3, büyükbaş hayvanlar 1,1, küçükbaş hayvanlar 1,2, domuzlar 5,2, kuşlar 2,2, et üretimi 2,1 süt 1,2, yumurta 2,2, yün 1,2, koza 4,5 kat, genel olarak değerlendirmeler yapacak olursak bitkisel ürünler 1,5 kat, hayvansal ürünler ise 1,6 kat azalmıştı (ATEAE 2009). Kolhoz-sovhoz sistemi yeni ekonomik ilişkilerde işlevini yitirmiştir. 1996 yılından itibaren Azerbaycan'da tarımsal alanda reformlar başlatıldı ve eski kolhoz ve sovhozların envanterinde olan mülkün tamamı özelleştirildi. Tarım sektöründe çok sayıda mal üreticilerinin ortaya çıkması tarım ürünleri üretiminde kısmen istikrar sağladı. Öyle ki, 1992 – 1995 yıllarında toplam tarımsal üretim her yıl ortalama %12 azaldığı halde, 1996 yılından itibaren (1997 hariç) tarımsal ürünlerin üretimi yıldan yıla artış kaydetmektedir.

Tablo 3. Azerbaycan'da tarım ürünleri üretimi dinamiği

Bitkisel ürünleri üretimi	bin ton	Yıllar					
		1995	2000	2005	2008	2009	2010
Hububat	"__"	921,4	1540,0	2126,7	2498,3	2988,3	2000,5
Pamuk	"__"	274,1	91,5	196,5	55,4	31,9	38,2
Tütün	"__"	11,7	17,8	7,1	2,5	2,6	3,2
Patates	"__"	155,5	469,0	1083,1	1077,1	1037,3	1077,1
Sebze	"__"	424,1	780,8	1127,3	1228,3	1178,6	1189,5
Şeker pancarı	"__"	28,1	46,7	36,6	190,7	188,7	251,9
Meyve	"__"	324,4	477,0	625,7	712,8	718,2	729,5
Üzüm	"__"	308,7	76,9	79,7	115,8	129,2	129,5
Çay	"__"	9,4	1,1	0,7	0,32	0,45	0,54
Verimlilik	centner\ha						
Hububat	"__"	15,1	23,8	26,5	27,9	26,6	20,7
Pamuk	"__"	13,0	9,1	17,5	11,5	15,5	12,7
Tütün	"__"	14,6	22,2	25,7	23,3	21,7	24,0
Patates	"__"	97,0	83,5	149,0	153,0	149	145
Sebze	"__"	157,0	133,1	140	142,0	140	142
Şeker pancarı	"__"	54,8	210,4	132	301,0	251	304
Meyve	"__"	31,2	61,9	73,9	73,4	71,9	70,6
Üzüm	"__"	32,6	35,8	61,8	74,0	74,7	74,7
Çay	"__"	10,3	2,0	2,5	3,2	5,7	9,4

Kaynak: ADİK. Azerbaycan'da Tarım 2011. Bakü, 2011.

2009 yılında Azerbaycan tarım sektörü yüzde 3.5 büyüsede, 2010 yılında yüzde 2.2 küçülmüştür. Günümüzde tarım sektöründe üretilen ürünlerin %99,9'unu özel sektör üretmektedir. Kayd edelim ki, Azerbaycan'da Sovyetler Birliği döneminde 1981 yılında 831, 2 bin ton pamuk, 1984 yılında 2126, 1

bin ton üzüm, 1986 yılında 65, 2 bin ton tütün, 1988 yılında 34,5 bin ton çay üretiliyordu. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'da pamuk, üzüm, tütün ve çay üretimi yıldan yıla azalmıştır. 2010 yılında Azerbaycan'da 38,2 bin ton pamuk, 129,5 bin ton üzüm, 3.2 bin ton tütün ve 0.54 bin ton çay üretilmiştir. Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'da hububat üretimi artarak 2009 yılında 3 milyon tona ulaşırken pamuk, üzüm, tütün ve çay üretiminde ciddi azalma olmuştur. Üretimi azalan ürünler özellikle ihracat yönlüdürler.

Azerbaycan'da kabul edilen Devlet Programında ise 2015 yılı için belirlenen tarımsal üretim hedefleri; hububat 2,8 milyon ton, et 340 bin ton, süt ve süt ürünleri 2,4 milyon ton, kuş eti 80 bin ton, yumurta 1,3 milyar tane, patates 1,12 milyon ton, sebzeler 1,72 milyon ton, meyve 800 bin ton, çay 3 bin tondur (ACAGGTDP, 2008).

Bu hedeflere ulaşmak için de petrol gelirlerinin bir kısmının tarım sektörünün gelişimine ve tarımsal işletmelerin rekabet güçlerinin artırılması için yönlendirilmesi gerekmektedir. Yani petrol gelirlerinin geniş çapta kullanımı değerlendirilirken tarım sektörünün gelişim planlarının Azerbaycan Cumhuriyeti'nde orta ve uzun vadeli ekonomik gelişim stratejisinin ve buna uygun programların hazırlanması gerekir. Bu adım bir taraftan ülkenin gıda güvenliği programının başarıyla gerçekleştirilmesi, diğer taraftan da gelecekte ülke ekonomisinin petrole doğrudan bağlantısı bulunmayan diğer alanlarının da paralel olarak gelişmesi anlamını taşır. Bu, özellikle de kırsal alanların kalkınması ve yoksulluk sorunlarının çözümünde önemli rol oynayabilir.

Petrol Gelirlerinin Kırsal Kalkınmada ve Yoksulluğun Azaltılmasındaki Rolü

15 ocak 2010 itibarıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin nüfusu yaklaşık 9 milyondur. Ülke nüfusunun büyük bir kısmı (%47'i) kırsal alanda yaşadığından genel olarak tarımla uğraşmaktadırlar. Bağımsızlık yıllarında kırsal nüfusta ciddi azalma olmamıştır. 2011 yılı verilerine göre ülkenin toplam nüfusunun %53'ü kentlerde, %47'i kırsalda yaşamaktadır (Tablo 4).

Ülkenin toplam nüfusunun 2,8 milyonu (%31'i) 14-29 yaşında olan gençlerden oluşmaktadır. İlimi araştırmalarda ise 2015-2017 yıllarında ülke nüfusunun 10 milyon kişi olacağı beklenmektedir (Mövlanov 2001). Azerbaycan'da genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, 1914'li yıllardan günümüze kadar ülke nüfusu devamlı olarak artmıştır. Bilimsel araştırmacıların nüfus projeksiyonlarına göre 2030'lu yıllarda Azerbaycan nüfusunun 12 milyon civarında olması beklenmektedir.

Tablo 4: *Azerbaycan Cumhuriyeti nüfusu (yılın başında)*

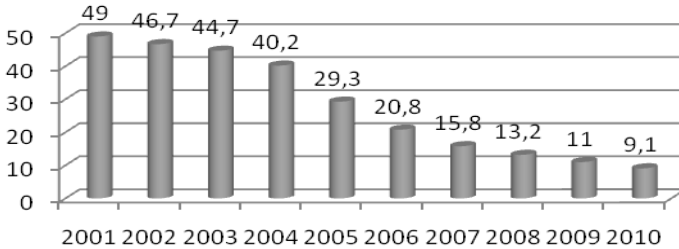
Yıllar	Genel ülke nüfusu (bin)	Ülke nüfusu		Ülke nüfusuna oranı (%)	
		Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus
1914	2339.2	555.9	1783.3	24	76
1960	3815.7	1835.2	1980.5	50	50
1990	7131.9	3847.3	3284.6	54	46
2000	8032.8	4116.4	3916.4	51.2	48.8
2005	8447.3	4477.6	3969.7	53.0	47.0
2009	8897,0	4727,8	4169,2	53,1	46,9
2010	8997,6	4774,9	4222,7	53,1	46,9
2011	9111,1	4829,5	4281,6	53,0	47,0

Kaynak: http://www.azstat.org/In_20/Pdf/02.pdf

Kırsal alanda yaşayan nüfusun önemli bir bölümü tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Azerbaycan'da tarım sektörünün ve kırsal alanların kalkınması için petrol gelirlerinin kullanılması ve destekleme politikalarının uygulanması gerekmektedir. Azerbaycan petrol gelirlerinden yararlanarak yoksulluk oranını azaltmalı ve sürdürülebilir tarım politikası uygulamalıdır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan ekonomik sorunlar ve Karabağ savaşından dolayı Azerbaycan'da yoksulluk sorunu daha da büyüdü. Dağlık Karabağ münakaşası ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a askeri tecavüzü sonucunda toprakların %20'ye yakınının kaybedilmesi, 1 milyon mültecinin oluşması ulusal ekonomiyi etkileyerek gelişimini zayıflattı. 2000 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisindeki gelişmeler yoksulluğun azalmasına neden olmuştur. 2002-2009 verilerini yansıtan Şekil 4, bu dönemde yoksulluk oranının azaldığını göstermektedir.

Şekil 4. *Azerbaycan'da yoksulluk oranını (%)*

Yoksulluk oranı 2002 yılında %46.7 iken 2008'de %13,2'ye düşmüştür (www.azstat.org/MDG/MIM.shtml). 2009 yılında dünyada ekonomik kriz olmasına rağmen yoksulluk oranı azalarak %11, 2010 yılında ise %9,1 olmuştur. Azerbaycan hükümeti 2015 yılının sonuna doğru ülkede yoksulluk oranınının 2 kat azaltılmasını amaçlamaktadır (ACYASKDP, 2008).

Azerbaycan'nın petrol gelirleri ülkede yoksulluk oranınının da azaltılmasında etkili olduğu kabul edilmektedir. Fakat yoksullukla mücadelede istihdamın %39,7'ni karşılayan tarım sektörü de önem arz ettiğini belirtmek gerekir. International Monetary Fund'un tahminlerine göre, 2012 yılında ülkede petrol hasılatının artması, GSYİH'da %7.5 artış sağlasa da sonraki yıllarda GSYİH artışı azalacaktır. 2015 yılında işsizlik oranınının artması ve bunun özellikle kırsal alanda yoksulluk oranını etkilemesi beklenmektedir.

Tarım sektörünün GSYH'daki payı 1995'te %25,3 iken, 2010 yılında %5,4'e düşmüştür. Aynı yıllarda Azerbaycan'ın köy nüfusunda da yüzde bir azalma olmuştur. Fakat 1995 yılında ülkede çalışanların %30,8'i tarımda çalışırken 2010 yılında bu oran %39,7'e yükselmiştir. Yani son yıllarda Azerbaycan'da dünya zirai kalkınma uygulamasındaki genel eğilimin aksine istihdamda tarım sektörünün payı artmaktadır. Tarım sektörünün üretim içindeki payının düşmesine rağmen, istihdam içinde yüksek bir paya sahip olması, verimliliğin düşük olduğunu kanıtlar.

Azerbaycan'da tarım sektöründe istihdam edilenlerin gelirleri, diğer sektör- lere göre daha düşüktür. 2010 yılında Azerbaycan'da çalışan bir kişinin ortalama aylık ücreti 425 ABD doları olmuştur. Ama petrol sektöründe çalışan bir kişinin ortalama aylık ücreti 1287 ABD doları, ziraat sektörün- de çalışanın ise 205 ABD doları olmuştur. Yani tarım çalışanlarının geliri petrol sektörü çalışanlarının gelirinden 6 kat azdır. Düşük gelir grubunda yer alan tarım çalışanları gelirlerinin %60'nı gıda için harcamaktadır. Bu- nun sonucunda köy kent farklılığı ve köyden kente göç yaşanmaktadır. Eğer 2011-2015 yıllarında GSYİH artışı azalırsa Azerbaycan hükümeti 2015 yılının sonuna dek ülkede yoksulluk oranını **2 kat azaltarak** (%4 kadar) hedefine ulaşamaz ve köyden kente yoğun göç başlayabilir. Azer- baycan'da en yüksek yoksulluk oranı da kırsal alanda olduğu için tarım sektörünü geliştirmekle bu problemler de çözüme kavuşur.

Bu da bir gerçektir ki, günümüzde pek çok ülke yoksulluk sorunu ile iç içe yaşamakta, bu sorunu aşmak için mücadele vermektedir. Yoksulluğu orta- dan kaldıracak veya azaltacak politikalar büyük ölçüde gıda politikalarına dayanmaktadır. Onun için tarım politikalarının temel hedefi halkın bes-

lenme düzeyini artırmak ve iyileştirmektir. Fakat yoksullukla mücadelede ekonomik kalkınma yanında eğitim, sağlık ve beslenme düzeylerini ifade eden sosyal kalkınma da son derece önemlidir. “Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin 2009-2013 yıllarında sosyo-Ekonomik Kalkınmasına dair Devlet Programı”nın ve “2008-2015 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet Programı” bu hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyo-ekonomik kalkınmasına dair Devlet Programı’nın uygulanması sonucu, 2009 yılında 74 bin, 2010 yılında 73 bin yeni iş yerinin açılması da yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmuştur.

Azerbaycan, Devlet Programı’ndaki hedeflere ulaşma ve tarımsal istihdamla ilgili politikaları gerçekleştirirken Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) engeli ile karşılaşabilir. Özellikle de Dünya Ticaret Örgütü’nün Tarım Anlaşması, Azerbaycan’ın tarım sektörünün gelişmesini olumsuz yönde etkileyebilir.

DTÖ Taleplerinin Azerbaycan’ın Tarım Sektörü Açısından Değerlendirilmesi

Azerbaycan 1997 yılından itibaren Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olma niyetini beyan etmiş ve bu istikamette müzakereler sürecine başlamıştır. Esas amaç küresel ticaret ve ekonomi ile kaynaşma sürecinde kenarda kalmayarak bu kurumun aktif üyelerinden olmaktır. 2013 yılında Azerbaycan’ın DTÖ’ye üye olması bekleniyor. Ama burada esas problem DTÖ’nün Azerbaycan’ı Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ) gibi değil, Gelişmiş Ülke (GÜ) statüsü ile kabul etmek istemesidir. Azerbaycan ise DTÖ’ye GOÜ statüsünde kabulde ısrarlıdır; tüm tarımsal taviz ve taahhütlerinde, Tarım Anlaşması’nın gelişme yolundaki ülkeler için öngördüğü farklı ve lehte muamele hükümlerinden yararlanmak istemektedir. DTÖ tarafından GOÜ kabul ettirilmeye çalışılan politikalar, tarımsal ürün ve girdi piyasalarındaki müdahalelerin sonlandırılmasını hedeflemektedir. DTÖ, Tarım Anlaşması’nı öne çekerek Azerbaycan’da tarım sektörüne sübvansiyon verilmesine karşı çıkmaktadır.

Tarım dünyada vazgeçilemez bir sektör olduğundan ülkeler tarımı belirli oran ve şekillerde desteklemekte, tarımsal üretimin devamlılığı için gerekli tedbirleri almaktadırlar. Bütün ülkeler tarımsal ürünlerde; özellikle, tahıl, şeker, süt, et ve bitkisel yağ gibi temel tarımsal ürünlerde kendi kendine yeterli olma çabası içerisinde olup tarım politikalarını bu hedef doğrultusunda yönlendirmektedirler.

2007 yılından itibaren Azerbaycan'da tarım sektörüne sübvansiyon verilmektedir. Bu çerçevede tüm çiftçilere 1 ha. tarım ürünleri yetiştirilen arazi için 50 dolar, buğday yetiştiricilerine ise ek olarak 50 dolar (toplam 100 dolar) ödenmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan'da çiftçiler 2013 yılına kadar toprak vergisi dışında diğer bütün vergilerden muaf tutulmuştur. Dışarıdan getirilen tarım makineleri ve mekanizmaları, onlara ait yedek parçaları, baytarlık ilaçları, tohum, gübre ve tarım ilaçları, KDV ve gümrük vergilerinden muaf tutulmuştur. Çiftçilere verilen sulama suyunun 1 m³ fiyatı devlete ortalama hesapla 50 dolara mal olmasına rağmen, tarımsal ürün üreticilerine 3 dolara satılmıştır.

Azerbaycan'da tarım sektörüne verilen sübvansiyon sonucu ülkede tahıl, şeker, süt, et ve bitkisel yağ üretimi artmıştır ve 2009 yılında Azerbaycan'ın bu ürünlerde kendi kendine yeterlilik oranı - tahıl için %76, kuş eti %74, et %94, tereyağı %83, süt ürünleri %85, un %94, şeker %100, sebze %100, meyve %100 - olmuştur.

Şimdilik DTÖ talepleri doğrultusunda Azerbaycan ihracata sübvansiyon vermezken, DTÖ tarıma verilen sübvansiyonları da azaltmayı talep etmektedir. DTÖ'nün bu talepleri müzakereleri tıkamıştır. Özellikle DTÖ Tarım Anlaşması'nın Azerbaycan tarım sektörünü olumsuz yönde etkileyeceğinden ve tarımsal üretimin azalacağından endişe edilmektedir. Sübvansiyonların DTÖ talepleri doğrultusunda azaltılması Azerbaycan'ın milli ve stratejik hedefleri ile de uzlaşmamaktadır. Azerbaycan petrol gelirlerinden yararlanmakla yoksulluk oranını azaltmalı ve sürdürülebilir tarım politikası gerçekleştirmelidir. Bunun için tarım sektörüne sübvansiyon vermekten vazgeçmemelidir. Aynı zamanda Azerbaycan DTÖ'ne üye olma sürecinde diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinden farklılaşmaktadır. Azerbaycan, DTÖ'ye üyelik sürecinde tarımın çok fonksiyonluluğu konseptini de savunmalı ve petrol gelirlerini tarım sektörüne yatırmakla bu konsepti ülkede gerçekleştirmeye çalışmalıdır.

DTÖ'ye Üyelik Sürecinde Azerbaycan'da Tarımın Çok Fonksiyonluluğu Konseptinin Savunulmasını Gerektiren Şartlar

Tarımın çok fonksiyonluluğu konsepti, adından da anlaşılacağı üzere, geniş kapsamlı bir kavramdır. İçinde çevrenin korunmasından kültürel mirasın korunmasına kadar birbiriyle ilgisiz gibi görünen aslında birbirini tamamlayan ve bütünleyen pek çok unsuru barındırmaktadır. Tarımın çok fonksiyonluluğu kavramı ilk kez 1992 yılında Rio Konferansı'nda gündeme gelmiştir. Gündem 21'in 14. Bölümü'nde "planlama ve entegre prog-

ramlama yapılırken tarımın çok fonksiyonlu rolü, özellikle gıda güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma konusu dikkate alınmalıdır” denmektedir. 1998 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarım bakanları deklarasyonunda tarımın çok fonksiyonluluğuyla ilgili olarak “Gıda ve lif üretimi gibi temel fonksiyonunun ötesinde tarımsal faaliyetler kırsal peyzajı şekillendirebilir; toprak koruma gibi çevresel fayda sağlayabilir; yenilenebilir doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini gerçekleştirebilir; biyolojik çeşitliliği koruyabilir ve kırsal alanın sosyoekonomik devamlılığını sağlayabilir” ifadeleri yer almıştır.

Tarımın çok fonksiyonluluğu konseptiyle ilgili Azerbaycan'da ilk müzakereler 2000 yılında yapılmaya başlanmış ve ülkenin DTÖ'ye üyelik sürecinde bu kavram önem kazanmıştır. Tarımın çok fonksiyonluluğu, tarımın sadece gıda ve lif üretiminden ibaret olmadığı, tarımın ekolojik ve sosyal boyutlarının da önemsenmesi gerektiği esasına dayanmaktadır (OECD 2001, Abler 2004).

Tarımın ekolojik boyutu, biyolojik çeşitlilik, çalılık ve orman alanları, kırsal peyzaj, çevre, çayır-mera, yeraltı ve yüzey suları, toprak kaynakları, yaban hayat vb. konularla ilişkilidir. Tarımın sosyal boyutu kapsamında ise, gıda güvencesi, gıda kalitesi ve güvenliği, hayat kalitesinin iyileştirilmesi, tarımsal istihdam, kırsal alanların sosyoekonomik devamlılığı, kültürel mirasın korunması, hayvan refahı, bitki ve hayvan sağlığı vb. konular düşünülebilir (Çukur ve Işın 2008: 186).

Azerbaycan nüfusun yarısı köylerde yaşadığından ve ülke için tarım vazgeçilemez bir sektör olduğundan tarımın çok fonksiyonluluğu konseptinin savunulması önemlidir. Azerbaycan'da son yıllarda tarım-çevre ve kültürel mirasın korunması politikaları da giderek önem kazanmaya başlamıştır. 2010 yılı Azerbaycan'da “Ekoloji yılı” ilan edilmiştir. Azerbaycan halkının küreselleşen dünyada kendi yerini koruması için kültürel mirasın korunması konusunda gerekenler yapılmalıdır. Azerbaycan halkının Sovyetler Birliği'nin esaretinde olduğu 70 yıllık sürede, özellikle köylerin sayesinde kültürel mirasını, kendi örf ve adetini korumuştur. Kentlerde yasaklanan ve unutulmasına çaba gösterilen milli bayramlar köylerde yaşatıldı. Küreselleşmenin hızlandığı günümüzde tarımın çok fonksiyonluluğu konsepti tek Azerbaycan için değil, diğer Türk cumhuriyetleri için de önem arz etmektedir. Nitekim, tarımın çok fonksiyonluluğu, ekonomik, sosyal ve çevresel konuları bünyesinde barındırdığı için bugün Avrupa Birliği tarım

politikalarının yanında kırsal kalkınma politikalarının da önemli bir aracı durumuna gelmiştir.

Azerbaycan'da tarımın çok fonksiyonluluğu konseptinin başarılı uygulanması, hem ülkede gıda güvencesine, hayat kalitesinin iyileştirilmesine, tarımsal istihdama, kırsal alanların sosyoekonomik devamlılığına, kültürel mirasın korunmasına olumlu yönde etki gösterecek hem de ülkede yoksulluk oranının azalmasına katkıda bulunacaktır.

Genel Değerlendirme ve Öneriler

2008 yılından itibaren dünyada yaşanan ekonomik kriz bir daha gösterdi ki Azerbaycan gibi ekonomisi petrole bağlı ülkelere tarım hayatı büyük önem taşımaktadır. Dünyada yaşanan ekonomik krizin Azerbaycan ekonomisine etkilerini incelerken bunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bunun için tarımda yaşanan alternatif uygulamalar dikkate alınmalı, tarım politikaları buna göre yönlendirilmelidir. Petrol gelirleri Azerbaycan'da sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya ulaşabilmek için kullanılmalıdır.

Dünya Bankasının tahminlerine göre, Azerbaycan'da kişi başına millî gelirin 2025 yılında 6500 dolara ulaşması için ülke, petrol dışı sektörlerde 2008-2025 döneminde her yıl ortalama %6.5 büyümelidir. Bunu için ise Azerbaycan'da ekonomi çeşitlendirilmelidir. Azerbaycan Şili, Malezya ve Endonezya'nın ekonomilerini çeşitlendirme yöntemleri faydalanılabilecek örneklerdendir.

Azerbaycan'ın potansiyel imkanları göz önünde bulundurulursa, tarım sektöründe gelişimin istenen düzeyde olmadığı söylenebilir. Bu nedenle Azerbaycan Cumhuriyeti ziraat sektörünün gelişim stratejisini teknil hale getirmeli ve tarım alanında devlet desteği sağlanmalıdır. Gelecek yıllarda petrol gelirlerinden daha fazla bütçe ayrılarak kırsal kalkınma politikası güçlendirilmeli, çevre ve kalitenin desteklenmesi için yeni ölçütler getirilmeli, AB üretim standartlarına ulaşmak için üreticilere destek sağlanmalıdır. Özellikle petrol gelirleri ile yeni kırsal kalkınma politikası finanse edilmeli ve tarımsal ürünlerin yerli üretiminin artırılması hedeflenmelidir. Tarım sektörü ekonomik, sosyal, politik ve teknik yönleriyle diğer sektörlerden farklı özellikleri olan ve vazgeçilmez öneme sahip bir sektördür. Azerbaycan'da tarım sektörüne yönelik destekleme politikalarının gelişmesi, ülkede istihdam ve yoksulluk sorununu çözebilir.

Azerbaycan, DTÖ'ye GOÜ statüsü ile katılmak için çaba harcamalı, tarımın çok fonksiyonluluğu konseptini savunan ülkelerle aynı tutumu sergi-

lemelidir. Azerbaycan DTÖ'ye üye olduğu takdirde diğer Türk cumhuriyetleriyle ortaklaşa hareket etmelidir. Tarımın çok fonksiyonluluğu konsepti çerçevesinde kültürel mirasın korunmasına ve milli çıkarların tebliğine önem vermelidir.

Kaynaklar

- Abler, David G. (2004). "Multifunctionality, agricultural policy, and environmental policy". *Agricultural and Resource Economics Review* 33 (1): 8-17.
- ADİK (2009). Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. *Azerbaycan Rakamlarda*. Bakü: Sada.
- _____ (2002). Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. *Azerbaycan'ın İstatistik Göstercileri 2002*. Bakü: Seda.
- _____ (2011). Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. *Azerbaycan'ın İstatistik Göstercileri 2011*. Bakü: Seda.
- _____ (2006). Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı. *Guba İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planı*. Bakü: Sada.
- ACYASKDP (2008). *2008-2015 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet Programı*. Bakü: 15 Eylül.
- ACAGGTDP (2008). *2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ahalinin Gıda ile Güvenli Teminatı Devlet Programı*. Bakü: 25 Ağustos.
- ACBSİEKDP (2004). *Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınmasına Dair Devlet Programı (2004-2008)*. Bakü: 11 Şubat 2004.
- ACBSEKDP (2009). *Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin 2009-2013 Yıllarında Sosyo-Ekonomik Kalkınmasına Dair Devlet Programı*. Bakü: 14 Nisan 2009.
- ATEAE (2009). *Azerbaycan Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsünün Araştırmaları*. Bakü.
- Bagirov Sabit (2006). *Petrol Anlaşmaları: Beklenen Gelirler. Gelecek 10 yıl. Azerbaycan'da Demokratik Reformaların İstikamet ve Maksadları*. II c. Bakü: Sada.
- Dünya Bankası (2009). *Hesabat No. 44365-AZ. - Yeni İpek Yolu –İhrac Hesabına Diversifikasiya*. 23 Aralık .
- Hüseyin Ramil (2008). *Tarımın Çok Fonksiyonluluğu: Küresel Ekonomik Sistemde Onun Yeri ve Rolü*. Bakü: MBM .
- IEA (2007). "World Energy Outlook 2007". *International Energy Agency*. www.iea.org (3 Mayıs 2008).
- OECD (2001). *Multifunctionality. Towards Analytical Framework Framework*. Paris.

Çukur, Tayfun, Ferruh Işın (2008). “İzmir İli Torbalı İlçesinde Sanayi Domatesi Üreticilerinin Tarımın Çok Fonksiyonluluğu Kavramına Bakış Açıları”. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 45 (3): 185-193.

Mövlanov S. (2001). *Gıda Güvenliğini Ekonometrik Modeller Asasında Prognozlaştırılması*. Bakü.

www.president.az/articles.php?item_id=20100119092139912&sec_id=11
(11.02.2010)

www.azerbaijan.az/portal/Economy/Agriculture/agriculture_a.html (11.01.2010)

www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/pdf/text.pdf

www.economy.gov.az (05.02.2010)

www.azstat.org/In_20/IN_20_.shtml (15.10.2011)

www.oilfund.az (15.10.2011)

www.wto.az (15.01.2010)

www.worldbank.org.az (04.04.2010)

The Necessity of Azerbaijan's Transition from Oil-Based Economy to Multi Sectoral Economy and Agriculture

Ramil Huseyn*

Abstract

Though Azerbaijan is known as an oil-rich country in the world, its economic opportunities are not limited only to oil and gas. Azerbaijan has always been an agrarian country, and in the present days agriculture has managed to hold its influence following the oil sector. During the first years of independence agricultural production diminished in important measures. Following the oil treaty, which was signed by Azerbaijan and the world's leading oil companies on 20 September 1994, great economic development took place in the country. The oil sector held the main part of the economy during this development, and the role of the other sectors in export diminished. Along with the growth in the prices of oil in the world market, the share of the oil sector in GDP is increasing. In connection with this, in the production and foreign trade sector a structure which depends on the oil sector has been formed. The oil sector now occupies 97% of the export of Azerbaijan. It is, therefore, important to consider how Azerbaijan economy's dependence on oil can be diminished. This article focuses on the developmental problems of the non-oil sectors, especially those of the agricultural sector and discusses the multi-functionality of agriculture.

Keywords

Azerbaijan, non-oil sector, food security, agriculture, structural change.

---

* Azerbaijan Scientifically Research Institute of Economy of Agriculture / Baku
ramilhuseyn@box.az

Необходимость перехода от нефtezависимого развития к многосекторной экономике в Азербайджане и сельское хозяйство

Рамиль Гусейн*

Аннотация

Хотя Азербайджан и известен в мире как нефтяная страна, его экономические возможности не ограничиваются только нефтью и природным газом. Азербайджан одновременно является и аграрной страной. Сельскохозяйственный сектор в настоящее время в экономике страны занимает второе место после нефтяного сектора, но в первые годы независимости страны сельскохозяйственное производство значительно сократилось. После подписания Азербайджаном 20 сентября 1994 года нефтяного соглашения с крупнейшими мировыми нефтяными компаниями значительную долю в экономическом росте страны занял нефтяной сектор, а доля других секторов в экспорте страны значительно снизилась. Вместе с повышением цен на нефть на мировых рынках, значительно увеличился внутренний валовой продукт, но сложилась такая структура, что производство и внешняя торговля оказались в зависимости от нефтяного сектора. В этом процессе доля нефтяного сектора в экспорте Азербайджана достигла 97%. Сегодня усилия по уменьшению зависимости азербайджанской экономики от импортируемой нефти имеют жизненно важное значение. В данном исследовании рассматривается важность развития других секторов экономики, особенно многофункционального сельского хозяйства с точки зрения снижения зависимости экономики от нефтяного сектора в Азербайджане.

Ключевые слова

Азербайджан, секторы вне нефтяного сектора, продовольственная безопасность, сельское хозяйство, структурные изменения.

---

* Доцент доктор, исследовательский институт сельскохозяйственной экономики Азербайджана / Баку
ramilhuseyn@box.az